

taras kermauner

Sve donedavno stajale su, naročito u Srbiji, jedna nasuprot drugoj dve koncepcije: socijalno-realistička, naslednica predratnih i ratnih vremena, i estetizantna, modernistička, glavni borac protiv literarnog utilitarizma, no koja je, po mišljenju nekih nepristrasnih, bila suviše opredeljena tom borbom, suviše samo negacija socijalne angažovanosti, premalo eksperimentator-ka i nekako suviše buržoaska odrediteljica novih, esteticističkih, elitističkih, idealističkih vrednosti. U ovaj konflikt ja se ne bih upuštao, jer ga premalo poznajem, ali je istina da mi je literatura najmlađe generacije, koju je počeo da razvija već Živojin Pavlović, da je nastavlja, na svoj način i, naravno, još radikalnije Vidosav Stevanović i drugi, vrlo bliska, jer sjedinjuje oba ranije pomenuta kraka i suprotnosti, jer je jezičko-stilski eksperiment, socijalna analiza, knjige ovih pisaca su guste od materije, telesnosti, ipak ne shvaćene kao odraz jednog objektivnog, transpoetskog stanja u životu, nego kao sopstvena literarna, autonoma i sama sebi dovoljna stvarnost.

Nešto slično čini i mlađa slovenačka literatura, ona koju zovem reističko-ludistička, mada je istina da ovu njenu karakteristiku nisam dosad naglašavao. Verovatno se, u svojoj dosadašnjoj, preovlađujućoj polemičkoj zahuktalosti, razumljivij ipak zato što sam morao potcrtavati nešto što je čitavoj slovenačkoj literarnoj tradiciji bilo strano, naime obrt ka stilu, stilskim eksperimentima, dalje od teorije odraza, od narodotvorne i društvenotvorne funkcije književnosti, nisam dovoljno posvetio onom što bi samo moglo da se čini tradicionalno, ali ipak, kao što danas vidim, nije bilo. Proces, antitetičan ranijem, koji je sledio osnovnu slovenačku tradicionalnu karakteristiku, naime društveno angažovanu literaturu, bio je za našu literaturu izuzetno koristan, tako reći neizbežan, jer joj je omogućio da se počne baviti sobom, sopstvenim tehnološkim i profesionalnim problemima, da zaista postane umetnost, a ne da još uvek antišambrija, makar i herojski, pred politikom ili moralom ili religijom, pred vrednostima koje spadaju u vanumetnički svet. Činjenica je, i nju mora da prizna danas svako kome polemička strast nije zamutila pogled, da je nova, moderna, čak avangardna, stilskim istraživanjima usmerena savremena slovenačka literatura, naročito ona mlađih generacija, gotovo u celini i sve vreme sačuvala svoju socijalnu — uz to i socijalno-kritičku — komponentu, mada je istina, i to moramo posebno da potcrtam, da sada jezik — stil — nije više u službi socijalnih ideja, ciljeva i akcija, nego je suština ove literature sama literatura, veza sa socijalnom sadržinom joj je podređena ili bar adaptirana. Tako je današnja slovenačka literatura pronašla niz interesantnih varijanti i veza između umetničkog jezika i socijalne sadržine.

Već je jedan od začetnika slovenačkog književnog modernizma, Tomaž Šalamun, ušao u poeziju kao društveno-politički kritičar, bar ga je tako većina čitala. Zbog njegovih parodijskih, podrugljivih stihova na račun slovenačkog karaktera, nacionalnih karakteristika, političkog fakticiteta bio je ukinut časopis *Perspektive* 1964. godine; u prvom trenutku uopšte se još nije dovoljno jasno videla njegova stilsko-jezička inovativnost, proslavio se samo — ili pre svega — kao kritičar, analitičar društva, njegovih naravi i zabluda, kao demistifikator određenih neadekvatnih sadržaja. Tek kasnije je u prvi plan stupila njegova imaginativnost, fantastika, ritam, nadrealistička metafora, slobodan odnos prema reči, produkcija sasvim novog sveta, s obzirom na slovenačku veltanšaungovsku, ideološku tradiciju. Ipak, i na toj tezi istrajavam, Šalamunova poezija je od svojih početaka protkana socijal-

SOCIOLOŠKA KOMPONENTA U SLOVENAČKOJ MODERNOJ ILI MODERNISTIČKOJ LITERATURI

nom notom, na ovaj ili onaj, obično, naravno, ironičan način, naše društvo se odražava u njoj, iako je istina da se ne odražava na jednostavan način, »realistički«, s onom lukačevskom ili vidmarovskom ideološko-političkom perspektivom, koja bi ovu poeziju učinila neposrednom sluškinjom vanumetničke ideologije: odražava ga kao odble-sak, vraćen iz hiljadu razbijenih ogledalaca; činjenice, misli, opažanja i metafore ukrštaju se u jednoj prividnoj zbrci — zbrci, ako ih posmatramo tradicionalnim političkim očima — ali velikim redom, ako ih shvatamo u njihovoj estetskoj strukturi. Ove činjenice su često izuzetno šokantne, tako su u suprotnosti s našom konvencijom, malograđanskom pristojnošću i političkim legitimizmom; ali su ipak uzete iz poetskog iskustva, zasnovane pesničkom slobodom koja je, s obzirom na socijalno-političke zahteve, predrasude i načela, apsolutno neograničena, ograničava je samo — i to temeljito — zakonitost sopstvene produkcije, sopstvenog prostora.

Primer Šalamunove poezije pokazuje nam već da u slovenačkoj literaturi nije reč o larpurlartizmu, čistom esteticizmu, pevanju koje želi da bude potpuno s one strane socijalnog (ovaj smer neguju retki, pre svega, recimo, Niko Grafenauer, ali već od svojih početaka, od zbirke *Veče uoči praznika*, iz 1961; zato ova poezija ima veliku istorijsku i inovativnu vrednost, ali je premalo priznata, a razlog je u tome o čemu sve vreme govorim, previše je strana slovenačkoj dosadašnjoj estetsko-ideološkoj senzibilnosti, premalo »ozbiljna«, »odgovorna«, suviše neozbiljna ili igriva). Rudi Seligo, drugi veliki utemeljitelj moderne literature, u svojoj prozi je, zapravo, neverovatno »socijalan«. U tekstu — većoj celini, u kojem je sabran niz novela — pod naslovom *Zanimanja čekaju* — data je upravo minuciozna, psihološki izvanredno tanana, na svoj način čak (neo)naturalistička, brižljiva, zainteresovana analiza različitih tipova, socijalnih uloga, mladih ljudi, uglavnom proletera, lumpenproletera, deklasiranih elemenata iz predgrađa, poluseljaka na presudnoj tački njihovog života, na prelazu iz puberteta, detinjstva u zrelo doba, tada kad ulaze u profesiju. Bitna determinanta ovog teksta je, dakle, socijalna funkcija, društvo kao institucija, i pisac istražuje kako se jedna psiha sreće s tom neotklonjivom nužnošću savremenog života koju nazivamo društvo (ali i nasilje društva, njegov model koji mladi ljudi ne prihvataju baš rado, jer ih žigoše, kalupira, ozleđuje, zarobljava na način koji ne odgovara njihovim željama). Seligov prvi roman — *Toranj*, 1966 — napisan je na temu rada, rad je — kao socijalni fenomen, kao suština savremenog života — bio njegova centralna preokupacija; a nije li rad suština današnjeg društva? U *Triptihu Agate Schwarzkobler*, 1968, ovaj autor govori o devojci koja, doduše, po podne ide u bioskop, a uveče postaje večtica, roman se, dakle, naginje ka misti(cističkom elementu, ali je, ne samo u prvoj trećini, nego sve vreme, činovnica, posmatramo je na poslu, upoznajemo se s precizno ocrtanom psihologijom mlade slovenačke činovnice. I sve ove boje, nikako ne beznačajne nanesene su na suštinu Seligove literature, na reističko i ludističko istraživanje jezika, na otkriće novog poetskog, svežeg, fantastičnog literarnog stila koji je potpuno zamenio nekadašnji, u slovenačkom socijalnom realizmu preovlađujući manir publicističkog izlaganja, jednačenja s novinarstvom (Miško Kranjec) ili pak esteticističkog i akademskog klasicizma, obojenog nostalgičnom folkloristikom (Ciril Kosmač), mada estetski uspešnog i privlačnog. Ovom poređenju dodajmo još i to da je, recimo, socijalna karakterizacija u Seligovoj literaturi, iako ona važi za modernističku, za »a-socijalnu«, bitno tačnija, no svakako karakterističnija za današnje ljudske likove, socijalne uloge slovenačke populacije nego Kranjecova ili Ingoličeva ili Miheličeva, da i ne govorimo o drugim manjim, mada je njihova proza po svrsi i predmetu, ambiciji i trudu eksplicite socijalno opisna, »realistička«, na ovaj ili onaj način vanumetnički obavezna. Čitalac koji bi želeo da se obavesti o socio-psihologiji današnje omladine, morao bi da otvori Seligov roman *Da li da te pospem lišćem* i već

navedene tekstove, a ne Ingoličevu *Gimnazijalku* i Kranjecove *Vrapce na dvorištu*; o društvenoj atmosferi biće čitalac bolje informisan kod Seliga nego u romanima Mimi Malenšek, koji raspolažu zavidnim životnim znanjem i sluhom, ili, ovog puta sežem najviše, čak bolje nego kod Pavla Zidara, čiji se ogromni, poštovanjiva vredan, strasni, vitalni, tako reći balzakovski spisateljski i socijalno istraživački opus bavi samo današnjim slovenačkim društvom, njegovim problemima, teškoćama, problematičnim egzistencijama, uspešnim ljudima svih slojeva, orijentacija, sudbina i karaktera. Ovim primedbom nisam, naravno, želeo ni najmanje da umanjim valjanost ovog opusa koji je zaista prodoran i značajan. Zidara možemo ubrojati među najkompletnije i »najstručnije«, u svom predmetu najvestije analitičare i kritičare današnjeg slovenačkog društva; primedba koju sam mu stavio samo je ta da su njegovi pogledi možda često suviše tradicionalni, moralistički, ideološki, i da zato svoje likove neki put ukapljuje u sponse — i predrasude — tradicije, da, dakle, čini nešto što se kod slabijih, za baštinu vezanih slovenačkih pisaca ukazuje kao reprodukcija starog, nekadašnje slike sveta, kao ne baš srećan prenos već bivšeg veltanšaunga na današnji svet. Ove — ideološki i literarno, profesionalno i jezički — zastarele literature ima u Sloveniji, naravno, kvantitativno najviše. Ne mislim da je treba proganjati (ne delim, dakle, borbeno mišljenje koje imaju zastupnici ove literature o modernom pisanju; oni, naime, zahtevaju da se to kužno zlo, to davolsko seme, ta nihilistička zavera što pre i radikalno iskoreni). U skladu sa svojim uverenjem da zbilja treba da rastu svi cvetovi i da produkcija umetničkih — uopšte misaonih i čulnih — svetova treba da bude neograničena, da među njima treba da se vodi borba u konkurenciji čitalačkog tržišta, zauzمام se za to da čitalac treba da prihvati svu šarenu lepezu literarnih dela, da mu je ne bira izdavački ili kulturno-politički mentor (ovakav zahtev proizilazi iz paternalističko-feudalne vladalačke vizije sveta, strukture društva, ideologije). Ovo svoje stanovište utemeljujem upravo time što sam malopre napisao: da je, naime, programatski neangažovana literatura, ona koja se bavi, pre svega, problemima jezika, forme, poetičnosti i koja je namerno vanideološka, de facto socijalno adekvatnija, socio-psihološki tačnija — svojom funkcijom, svojim literarnim rezultatima — čak »odraznija« od literature koja želi da bude sluškinja određene ideološke akcije, socijalnog pravca, vrednosnih moralnih ili religioznih principa, znači ona koja pokušava »da drži životu ogledalo«. Smatram da je za ovu paradoksnu zamenu, za ovaj katkad komični katkad tužni nesporazum socijalno angažovane literature sa sobom i sa društvom, kriva, pre svega, neadekvatna, zastarela, konvencionalna, blokirana, tradicionalistička ideologija, koju njeni predstavnici još uvek neguju u nesrečnoj veri, u zabludi da će im upravo ona otvoriti čudesna vrata u svet prave društvene istine. Na žalost, na ovom svetu je tako da se stvarnost ne poklapa s planovima o njoj, s predstavama, željama i programima koje o njoj gaje često dobromisleći, ali suviše prosečni, suviše legitimistički kulučari što izbegavaju opasnosti i rizik. Osnovna teza koju u ovom svom spisu branim je, dakle, sledeća: prisustvo, vrednost, značenje i kvalitet socijalno-sociološkog elementa u literaturi ne može se prosuđivati po estetsko-ideološkom programu jednog literarnog pravca, još manje po njegovoj političkoj kvalifikativnosti, nego po rezultatima koji su od tog programa manje ili više nezavisni. Tvrdim, dakle, da je slovenačka modernistička literatura visoko socijalno-sociološki relevantna, i to ne samo kao stvaranje novog istorijsko socijalnog perceptivnog modela, proizvođenje i usklađivanje nove senzibilnosti koja će zatim — kao epistemološka i aksiološka forma — zagospodariti celokupnom socijalnom psihom i odrediti njen saznajno vrednosni horizont — nego, istovremeno, kao analiza socijalnog realiteta, kao slika

društvenih puteva, deformacija, oblika, misli, promena, karaktera, zabluda, nesreća i boja.

Ovu svoju tvrdnju, naravno, ne dokumentujem samo primerima Šalamunove i Seligove literature, nego još i mnogobrojnim drugim modernističkim tekstovima. Da uzmem onda za primer ono područje koje je već po svojoj prirodi najmanje pogodno za socijalno slikanje, liriku, ili pak ugodnije oblike, dramu i prozu. Marko Svabić je briljantni obnovitelj slovenačkog jezika — i stila — pisac koji stvara novi slovenački — i ne samo slovenački — mit, ličnost koja je tako reći potpuno odbacila tradicionalističke kalupe, pesnik kao takav, modernista, reista, ludista, misticista, no ipak je u njegovoj prozi savremeno slovenačko društvo izuzetno prisutno, najviše, naravno, u prijatno ironičnom obliku ljupke, aristokratsko koketne kritike, ali i kao podaci o konkretnim životarenjima, o ideološkim menuetima, političkim gozbama, po-

licijskim zbrkama i simpatičnom siromaštvu (vidi njegovu knjigu *Sunce sunce sunce*, 1972). Ivo Svetina, autor nove, krajnje slobodne, fantastične, irealističke, bogate, nadrealističke slovenačke metaforike, gotovo i ne napiše pesmu a da polnost, telo, kožu ne kombinuje s nekim socijalno političkim podatkom (vidi zbirku *Plovi plovi Pupa Magolija do zlatnih vladinih palata*, politikum je prisutan već u naslovu), a u najnovijoj zbirci njegovih pesama, s karakterističnim naslovom *Vaša partijska ljubav, očevi!* (*Herojska smrt života*, socijalnopolitički teren je direktno tematizovan, centralni predmet pesničkog interesovanja, iako, to nikako ne smemo da previdimo, ovo interesovanje nije apologetsko ni konvencionalno kritičističko, ne raskrinkava nikakve zablude, ne hvali nikakav put, nego crta, slika, izmišlja, znači transformiše sociološke podatke na nivo poetske imaginacije. Ova poezija se ne može prihvatiti tradicionalnim kritičko čitalačkim instrumentima, svako takvo razumevanje je već unapred neuspelo.

Političkim rukama Svetinine pesme će se izmisliti kao klizava riba, živo i fascinantno žive u sasvim drugom vazduhu, unutar literature, pa ipak ne možemo za njih da kažemo da su sociološki slepe, naprotiv, u slikanju društvenog zbivanja su lucidne i mnogoreke.

Dugo bismo još mogli da nabrajamo. Milan Jesih je, recimo (u zbirci *Uran u urinu, gospodar!*, 1972) izmislio stil koji na izgled podražava odavno već zaboravljene, neugledne, ali nekad baš socijalno najefikasnije pesnike, nacionalne buditelje (pre svega, Koseskog), ironično kultivisanom preradom tog stila postiže spretne i primamljive, dražesne i bravourozne estetske efekte koji nikako nisu samo ukrasno jezički, nego i socijalno relevantni (ovu našu misao potvrđuje podatak da ga je sudija za prekršaje nedavno osudio na nedelju dana bezuslovnog zatvora upravo zbog javnog recitovanja jedne od pesama objavljenih u pomenutoj zbirci; a Svetina je bio pred sudijom pre četiri godine). Socijalno-sociološki pendant najmodernističnije eksperimentalne poezije je, dakle, neizbrisiv, otkrivamo ga kod Hanžeka ili Tomaža Kralja, kod Braca Rotara ili Matjaža Kocbeka, pa i kod manje ekstremnih modernista, kod takvih koji kombinuju reizam-ludizam sa neohumanizmom, kod Brvara, Vogela, Gajšeka, dok je za prave, čiste neohumaniste, naravno, potpuno obavezan, tamo nije više pendant, nego suština, recimo u izveštaju Edvarda Kocbeka, u obe zbirke Ervina Fritza, kod Kuntnera. Srešćemo ga čak i u purističkom reizmu I. G. Plamena, mada u veoma maloj meri, bitno više kod Zagoričnika, gotovo ništa kod Svetlane Makarovič, a mnogo kod Zajca i naročito Taufera ili Vegrijeve, da ne pominjem, naravno, starije, Minattija, Pavčeka, Zlobeca, Koviča itd.

Bitan je u Kozakovoj i Smoleovoj dramaturgiji, Rožančevoj i Božičevoj, nije odsutan ni u Zajčevoj ili Strnišinoj, mada je tamo simboličniji. Mnogo je jači još kod starijih autora, naslednika i nastavljača socijalnog realizma i intimizma, Bora i Miheličeve, Torkara i Hofmana, ali isto tako sude luje kod najmlađih, Jovanovića, Lužana i Frančka Rudolfa. Suvišno je nabrajati prozne pisce, jer ako je sadeterminantan kod Šeliga i Švabića, onda je tim jači kod ostalih, od Rupela kao eksperimentalnog ekstrema, s jedne strane, do Gaborovičeve i Svajncera, kao kritičkih realista, s druge strane, pored Hienga i Remeca, Jančara i Kovačića, Bena Zupančiča i Rožanca, Božiča i Vuge, Rozmana i Toneta Svetine i Snoja, i niza boljih i slabijih, vernijih tradiciji i inovativnijih, politički zagriženijih i manje zainteresovanih, ciničnijih i pristojnijih. Facit je nesumnjiv: socijalno-sociološka komponenta, takva kakvu sam u grubim potezima ocrtao u ovom spisu, konotativna je, kodeterminantna, neotuđiva je slovenačkoj modernoj, a naročito polumodernoj i nesavremenoj literaturi, mada se javlja u estetskom korpusu pojedinih tekstova, ovog moramo biti dobro svesni, u vrlo različitim kombinacijama, akcentima i značenjima: od socijalne higijenske, psihanalitičke, policijske, đubretarske službe, pa do kristalnih zidova iz sanjanih dvorca u oblacima.

Preveo sa slovenačkog
DEJAN POZNAOVIĆ